

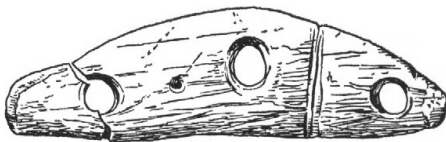
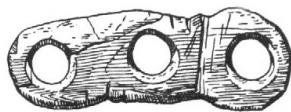
Serpijevka-2 koopa maalinguid peavad mõned uurijad samuti hilispaleoliitilisteks. Koobas on umbes 150 m pikk, kohati 7–8 m kõrge ning paikneb Ignatijevkast umbes 15 km ülesvoolu Serpijevka küla lähedal. Sellest on leitud paleoliitilisse aega kuulunud esemeid ja loomaluid, mis sarnanevad Ignatijevkast avastatutega. Maalingud paiknevad umbes 40 m kaugusel koopasuust. Kujutatud on mingit looma (ilmselt põtra), geomeetrilisi märke (jooni ja ovaalseid laiike). Neist mõned (eriti korrapärased jooned) sarnanevad Ignatijevka vastavate koopamaalingutega. Kahjuks on valdav osa kujutistest väga halvasti säilinud ega võimalda täpsemat analüüsi (Petrin & Širokov 1990). Pole võimatu, et tegemist võib olla ka neoliitiliste kaljumaalingutega, mida kogu Uurali mäestikus leidub rohkesti.

Siberi regioon

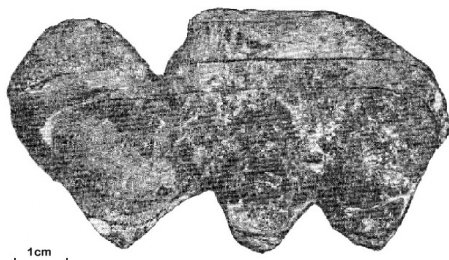
Võrreldes Euroopaga on Siberist leitud suhteliselt vähe paleoliitilist taset. See on seletatav paleoliitikumi lõpul Lääne-Siberi ja osalt Kesk-Siberi kohal laiunud ääretu veekoguga (vt joonis 2), kuid ka regiooni suhteliselt vähese uuritusega. Olulisimad taideleiud pärinevad Jenissei ja Angara jõgikonnast, kus tuntuimateks on Malta ja Bureti muinasasulad. Üksikuid taidesemeid on avastatud ka Jenissei äärest ja lõuna pool Baikali järve.

Afontova Gora asub Krasnojarski linnas Jenissei kaldal ja on Siberi leiukohtadest kõige läänepoolsem. Selle kultuurikihtidest pärinevad kaks riibitud pinnaga kiviketast, kolm mammutivõhast kerakest, kivist ja luust kettaid, helmeid, jäneseeluust ehteid, põdra ja polaarrebase hammastest ripatseid ning kaks aukudega luust ja sarvest eset (joonis 48). Leide säilitatakse Ermitaažis ja need on 20,9 at vanad (PSSSR 1984: 357).

Ust-Kova hilispaleoliitiline asula asub Angara vasakkalda lisajõe Kova suudmes. Selle kolmekihilise

Joonis 48. Afontova Gora-2 kolmeaugulised esemed (Abramova 1962: LIX).

Joonis 49. Ust-Kova mammutikujuke (Vassiljevski & Drozdov 1983).

leiukoha alumised kihistud on osutunud Siberi kohta üllatavalt vanadeks (28–32,9 at). Keskmisest, 23,9 at vanast kultuurikihist on avastatud üle kolme tuhande kivieseme, enam kui kümme tuhat luutükikest ning mõningaid muinastadeleide. Huvitavamad nende seas on punase ookri jäänustega kaetud mammutikujuke ja geomeetriline figuur, mida peetakse pesal istuvaks stiliseeritud linnuks. Peale selle on samast kihist leitud veel luuhelmeid ja loomahammastest ripatseid (Vassiljevski & Drozdov 1983). Võhast 8,4 x 4,8 x 2,3 cm mammutikujuke on senini ainuke Siberi leid omataoliste seas (joonis 49).

Malta on Siberi kõige rikkalikum muinastade leiukoht. Ta paikneb Bratski rajoonis, umbes 85 km Irkutskist loodes Angara lisajõe Belaja vasakul kaldal. Asulakoht avastati 1928. aastal sai ning lisaks muinastadele tunduks ka elamujäänuste ja rikkalike panustega lapsehaua poolest. Avastamisjärgselt ja hiljem, 1956. a tegi siin arheoloogilisi kaevamisi tuntud arheoloog ja antropoloog M. Gerassimov. Malta asulat peeti algselt umbes 22 at vanuseks, mille kummutas hilisem 14,7 at vanune radiosüsiniku dateering (PSSSR 1984: 314–315). Sealt saadud leide säilitatakse Ermitaažis ja Moskva Riiklikus Ajaloomuuseumis.

Malta muinasasulast pärineb rohkesti mammutivõhast naisefiguure (kokku umbes 30 tk), neist enamik on säilinud tervena. Osaliselt on naisi kujutatud samas maneeris kui Ida-Euroopas: sageli alasti, mõnda ka suh-

Joonis 50. Detailsete näojoontega mammutivõhast naisekujuke Malta muinasasulast (Jelinek 1982: 315).

teliselt vormikana. Suurem osa neist on siiski saledate kehavormidega. Malta naisekujukesed erinevad Ida-Euroopa paleoliitilistest veenustest peamiselt riietusesemete, tõetruu esituslaadi ja detailsemate näojoonte poolest. Euroopa veenustel on eriliselt rõhutatud kehavorme, pöörates vaid vähest tähelepanu näole ja riietusele. Teostuselt on Malta leidudest kõige meisterlikum vanemat alasti naist esitav 8 cm pikkune mammutivõhast kujuke, mis leiti 1956. a (joonis 50).

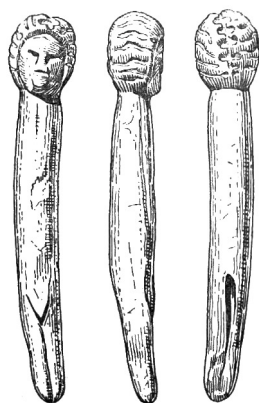
Sellel on väga isikupärane näoilme, mis väljendab isegi meeleolu. Kujutatud on ninasõõrmeid, silmi, lõuga, suud ja isegi suud ümbritsevaid kortse. Nägu raamivad pikad lokkis juuksed. Eba-proportsionaalselt väikesel kehal on eristatavad rinnad ja istmik. Jäsemeid pole rõhutatud ja ka kõhul lebavad käed on vaid tinglikult modelleeritud. Jalad moodustavad alaosas koonilise tipu, mida läbiv ava tõendab, et kujukest on kantud ripatsina kaelas (pea alaspidi).

Malta rohkete naisekujukeste juures leidub selgeid viiteid paleoliitilisele riietusele. Kasutatud on karusnahkset, kaunis umbset kostüümi, mille juurde kuulus kapuuts (joonis 51). Osa uurijaid peab kujukeste riietusel olevat luunulamustrit kuukultuse ilminguks.

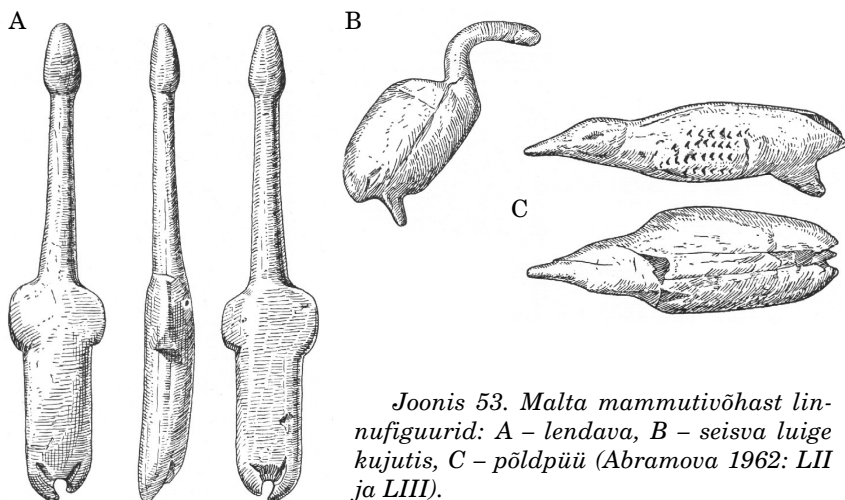
Mõnedel figuuridel on üksikasjalikult kujutatud vaid pead. Neid pulgataolisi antropomorfeid taideesemeid saab naiselaadseks pidada vaid tinglikult (joonis 52).

Joonis 51. Riietatud naise mammutivõhast 4 cm pikkune kujuke Malta (Abramova 1962: XLIV).

Joonis 52. Mammutivõhast pulgataoline naisekujuke (Abramova 1962: XLIV).

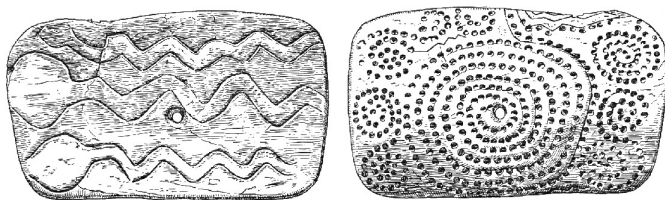

Joonis 53. Malta mammutivõhast linnukujutised: A – lendava, B – seisva luige kujutis, C – põldpüü (Abramova 1962: LII ja LIII).

Teise huvitava pisiplastika rühma moodustavad mammutivõhast peamiselt lendavaid luikesid kujutavad linnukujukesed. Nende pea ja kael on eriti hoolikalt modelleeritud. Tiivad on ülejäänud kehaga võrreldes suhteliselt väikesed. Keha tagaosas on ava, mis võimaldas kasutada kujukest ripatsina. Sageli on ava servadel lennul tahapoole sirutatud jalgu tähistavad sisselõiked (joonis 53 A). Muudest maailma regioonidest ei ole selliseid linnukujutisi senini avastatud. Kokku on neid Maltast leitud 13, suurim on ligi 15 cm, kõige lühem 4,5 cm pikk. Üks lendava luige figuuridest oli panusena elamusse maetud lapse hauas.

Ühte mammutivõhast luigelaadset lindu on kujutatud seisvana. Selle jalga läbib ava, mis võimaldas kasutada taeast ripatsina (joonis 53 B). Mittelendavana on modelleeritud veel kahte lindu. Üks neist on ujuv ornitomorf, mille looduslik prototüüp pole täpsemalt määratletav. Teine, väga hoolikalt töödeldud ja ilmekas teos kujutab põldpüüd (joonis 53 C).

Graveeritud loomakujutisi on kahel mammutivõhast plaadikesel. Ühele neist, mõõtmetega 8,2 x 3,6 cm on koos mõnede joonte ja lohukestega graveeritud mammut. Teisele 14,1 x 8,5 cm suurusele ja keskele puuritud avaga mammutivõhast plaadikesele on loodud kolm maokujutist, mis on suhteliselt haruldane motiiv paleoliitilises taines. Laiade peade tõttu võib kahe mao prototüüpideks pida-

Joonis 54. Graveeringud mammutivõhast plaadikesel (Abramova 1962: L 2, LI 2).

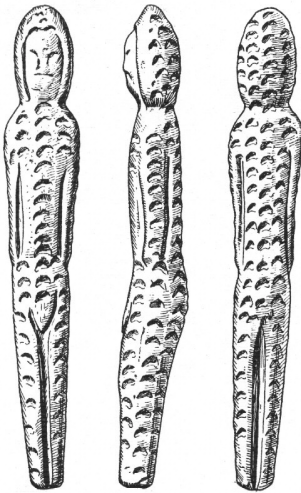
da kobrasid. Plaadikese teisel küljel paiknevad lohkmustrist spiraalid, millest suurim algab plaati läbivast avast. Seda ümbritsevad väiksemad lohukestest kaksikspiraalid (joonis 54).

Rohkesti on Maltast leitud mitmesuguseid luunula- või lohkmustriga ornamenteeritud, ümara ja lapiku ristlõikega vardaid, juuksenõelu, pöörasid ja muid esemeid. Eriti rikkalikult on ehteid: peavõrusid, käevõrusid, rinnaehteid, keesid, ripatseid jms. Peavõrurud (üks neist leiti lapse koljult) ja nende katked on valmistatud mammutivõhast plaadikestest ning tavaliselt ornamenteeritud lohkmustriga. Samast materjalist on tehtud ka käevõrurud. Ühe käevõru valmistamiseks on kasutatud ka poolväärisikivi. Ülalkirjeldatud lohkonnamendi ja maokujutistega ning muid mammutivõhast plaate võidi kanda riietel rinnaehetena. Rohked ripatsid ja helmed on valmistatud mammutivõhast, põdrasarvest, lindude toruluudest, kala selgroolülidest ja kivist. Enamikus on need ümara, osalt ka kolmnurkse kujuga. Eelkõige väärrib seda tüüpi leidudest mainimist terviklik kaelakee, mis leiti lapse hauapanusena. See koosneb ühest kesksest ja kuuest sekundaarsest ripatsist ning 120 lapikust helmest. Ripatsite pind on üleni kaetud lohkonnamendiga (joonis 55).

Joonis 55. Lapse hauapanuks olnud kaelaehe (Abramova 1962: LVI).

Buret on Siberi teine tuntud paleoliitilise taide leiukoht. See asub Angara paremkaldal Belaja suudme läheduses. Seda muinasasulat uuris aastatel 1936–1940 A. Okladnikov. Buretist kogutud leiuvaines on analoogne Malta omaga. Kuigi mõlemad asulad eksisteerisid peaaegu üheaegselt, osutus Buret muinastaide poolest märgatavalt vaesemaks. Selle kultuurikiht on radiosüsiniku meetodil määratud 14,8 at vanuseks, millele vastandub stratigraafia ja leiumaterjali põhjal tehtud 22 at vanune dateering (PSSSR 1984: 314–315).

Joonis 56. Luunulamustriline naisekujuke Buretist (Abramova 1962: LVII).

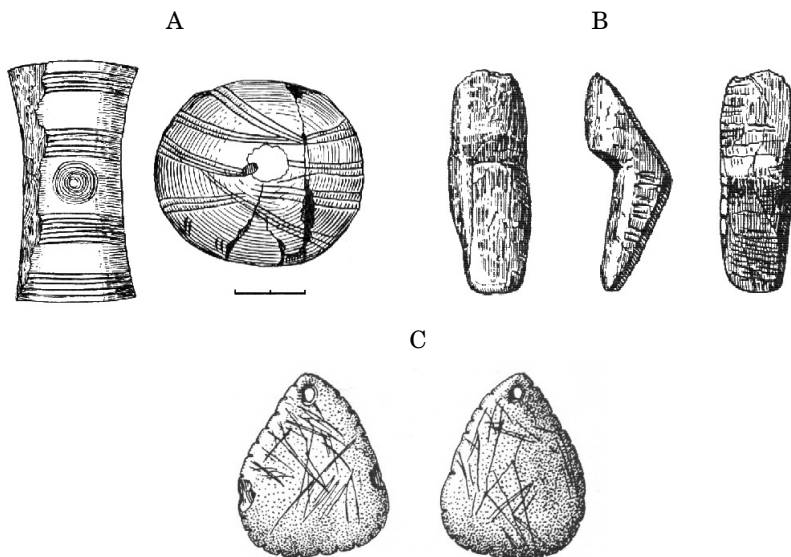
Bureti kõige ilmekamateks taideleidudeks on neli mammutivõhast ja üks siugkivist naisekujuke, mis stiililt sarnanevad Maltast leitudetega. Suurepäraselt on säilinud 12,2 x 1,9 cm pulgataoline mammutivõhast taies, millel on sale, taljest ettepoole kaldu keha ja suhteliselt detailsed näojooned. Eristatavad on suu, nina ja viltused silmad. Kujukese ülejäänud osa on kaetud luunulamustriga (joonis 56). Algelised näojooned on loodud veel ühele naiselaadsele figuurile.

Buretist leiti ka üks Malta luigekujukese analoog ja põdrasarvest veelinnupea. Viimast võidi kasutada suurema puuskulptuuri osana. Eheteid esindavad leiuvaineses nefriidist kettake ja siugkivist pöörad.

Siberis on veel teisigi, kuigi vähem tuntud paleoliitilise taide leiukohti. Siberi esimesed paleoliitilised taideesemed avastati 1871. aastal **Irkutski Gospitalist**. Nende seas oli 5 mammutivõhast perimeetrilise joonmustriga illustreeritud silindrikest (joonis 57 A). Samast leiti veel mammutivõhast illustreeritud kettaid, kerakujuline ese ja mitmeid ripatseid. Kahjuks hävisid need kõik 1879. a Irkutski muuseumi põlengus. Irkutski Gospitali lähedalt avastati veel teinegi paleoliitiline asulakoht **Verholenskaja Gora**, mis asub Ušakova jõe paremkaldal. Ka sealsed leiud, nende seas auguga kettad, mammutivõhast munataoline ese, geomeetrilise ornamendiga ese-

mekatked ja hirve lõikehambast ripatsid hävisid ülalmainitud tulekahjus.

Altai mäestiku teadaolevalt ainukeseks paleoliitiliseks taideesemeks on **Ust-Kanskaja** koopast leitud poleeritud ovaalse kujuga luuripats. Lõuna pool Baikalit Selenga jõe vasakkaldal 18 km Ulan-Ude linnast allavoolu on **Ošurkovo** paleoliitiline asula, mille kaevamisel avastati 1958. a kivist kolmnurkse kujuga ripats (joonis 57 C) ja siksakjoonega ornamenteeritud luueseme katke. Angara paremkaldal Irkutskist 200 km allavoolu 12 km enne Malõševka küla asub mitme kultuurikihiga paleoliitiline asula **Krasnõi Jar**. Siit leiti 1957. a istuva inimese stiliseeritud luuskulptuurike, mille küljed ja selg on kaetud joonmuustriga (joonis 57 B). Hilispaleoliitiliseks on Okladnikov dateerinud veel hobuse ja härja kujutised **Šiškino** kaljumaalingutel, mis paiknevad Leena jõe ülemjooksul Katšugi linnast 18 km allavoolu. Tema oletus pole aga senini veel kinnitust leidnud.

Joonis 57. Väheamtuntud Siberi leiukohtade muinastaiet: A – Irkutski Gospital, B – Krasnõi Jar, C – Ošurkovo (Abramova 1962: XLIII ja LIX).

Kokkuvõtteks

Ida-Euroopa ja Siberi aladelt on leitud rohkesti paleoliitilist muinastaiet. Enamasti on tegemist ehete, pisiplastika ja ornamenteeritud esemetega. Uurali mäestik on avastatud ka koopamaalinguid. Suhteliselt vähem esineb graveeritud figuratiivset taitet.

Temaatika poolest on vaadeldud areaalis kõige ühtlasemalt esindatud naisekujud ehk nn paleoliitilised veenused. Nende ulatuslik levik ja sageli ka hoolikas teostus kajastavad jääaja inimeste maailmavaatelist seotust viljakusmaagiaga. Samale kultusele viitavad ka mõned maalingud Ignatijevka koopas.

Ida- ja Kesk-Euroopa pisiplastikas ja koopamaalingutes on sageli kujutatud veel jääaegset suurfaunat. Mammutite ja hobuste kõrval kujutatakse ninasarvikuid ja mõningaid kiskjalisi. Siberi muinastoides suurfauna kujutised peaaegu puuduvad. Seal esindavad loomalaadseid kõige enam linnud, eriti luiged.

Peaaegu kõik leiukohad on andnud rikkalikult mitmesuguseid ehteid: ripatseid, helmeid, käe- ja peavõrusid. Sama võib öelda ornamendi kohta, mis regiooniti on väga varieeruv. Eriti mitmekesine ja rohke on seda tüüpi muinastaiet Ukraina ja Kesk-Venemaa aladel.

Mütoloogiliste arusaamade järkjärgulise mitmekesistumisega kaasnes hilispaleoliitilises taides ka märgatav esteetiline areng. Paljusid selleaegseid luu- ja kividükke, gravüüre, ehteid ning koopamaalinguid võib tänapäevaseski mõttes pidada tõelisteks kunstiaarteks.

Kommentaar

¹ Cal – tähistab kalibreeritud (päikese- ehk kalendriaastateks ümberarvestatud) radiosüsiniku dateeringut. Geoloogid, paleokliima ja paleoliitikumi uurijad kasutavad enamasti konventsionaalset skaalat, mille dateeringud on üldjuhul nooremad, kuna need ei sisalda parandusi.

Kirjandus

Abramova, Z. A. 1962. *Paleolititšeskoje iskusstvo na territorii SSSR*. Moskva & Leningrad: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR.

Abramova, Z. A. 1966. *Izobraženija tšeloveka v paleolititšeskom iskusstve Jevrazii*. Moskva-Leningrad: Nauka.

Anikovitš, M. V. 1999. O migratsijahh v paleolite. *Stratum Plus* 1, lk 72–82.

Autio, E. 2000. *Kotkat, hirvet, karhut. Permiläistä pronssitaidetta*. Jyväskylä: Atena.

Bader, O. N. 1965. *Kapova peštšera. Paleolititseskaja živopiss*. Moskva.

Bader, O. N. 1980. Sledõ paleolita v peštšere Jamazõ-Taš (Ignatijevskoi) na Južnom Urale. *Pervobõtnaja arheologija – poiski, nahhodki*. Kiev, lk 63–70.

Bader, O. N. & Petrin, V. T. 1978. Proizvedenija iskusstva i kostjanõje izdelija epohhi paleolita s vostotšnogo sklona Uralskikh Gor. *U istokov tvortšestva*. Novovibirsk: Nauka, lk 26–31.

Carpelan, Ch. 2000. Essay on archaeology and languages in the Western end of the Uralic zone. *Congressus nonus internationalis fenno-ugristarum* 7. 13. 8. 2000 Tartu. I. Tartu, lk 7–38.

Filippov, A. K. 1990. Naskalnõje izobraženija Kapovoi peštšerõ v sisteme mifologitšeskikh predstavlenii. *Problemõ izutšeniija naskalnõhh izobraženii v SSSR*. Moskva, lk 65–72.

Forman, W. & Forman, B. & Poulik, J. 1956. *Kunst der Vorzeit*. Prag: Artia.

Grigorjeva, G. V. 1999. Ornamentirovannõje bivni iz verhnepaleolititseskogo poselenija Judinovo. *Lokalnõje razlitišija v kamennom veke. Tezissõ dokladov na meždunarodnoi konferentsii, posvjaštšenkoi 100-letiju so dnja roždenija Sergeja Nikolajevitša Zamjatnina*. Sankt-Peterburg, lk 154–156.

Grosvald, M. G. 1983. *Pokrovnõje ledniki kontinentalnõhh šelfov*. Moskva: Nauka.

Julku, K. 1997. Eurooppa – suomalais-ugrilaisten ja indoeurooppalaisten pelikenttã. *Itämerensuomi – Eurooppalainen maa*. Studia Historica Fenno-Ugrica 2. Oulu, lk 249–271.

Jelinek, J. 1982. *Bolšoi illjustrirovannõi atlas pervobõtnogo tšeloveka*. Praga: Atria.

Kotov, V. G. 1997. *Peštšera Šulgan-Taš i mifologija Južnogo Urala*. Ufaa.

Kriiska, A. 2001. *Stone Age Settlements and Economic Processes in the Estonian Coastal Area and Islands*. <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/kultt/vk/kriiska/>

Lambert, D. 1991. *Doistoritšeski tšelovek. Kembrižski putevoditel*. Leningrad: Nedra.

Ljubin, V. P. 1990. Izobraženija mamontov v Kapovoi peštšere. *Problemõ izutšeniija naskalnõhh izobraženii v SSSR*. Moskva, lk 56–64.

Masson, V. M. 1996. *Paleolititseskoje obštšestvo Vostotšnoi Jevropõ (voprossõ paleoekonomiki, kulturogeneza i sotsiogeneza)*. Sankt-Peterburg.

Matjušin, G. N. 1996. *Arheologitšeski slovar*. Moskva: Prosveštšeniye.

Neugebauer-Maresch, Ch. 1993. *Altsteinzeit im osten Österreichs*. St. Pölten & Wien.

Nuñes, M. 1997. Uusi katsaus Suomen asuttamismalliin. *Itämerensuomi – Eurooppalainen maa*. Studia Historica Fenno-Ugrica 2. Oulu, lk 47–62.

Obōdenov, M. F. & Korepanov, K. I. 1997. *Iskusstvo Urala i Prikamja. Epohha kamnja i bronzō*. Ufaa: Izdatelstvo BEK.

Okladnikov, A. P. & Petrin, V. T. 1983. Paleolititšeskije rissunki Ignatijevskoi peštšerō na Južnom Urale (predvaritel'naja publikatsija). *U istokov tvortšestva*. Novosibirsk: Nauka, lk 47–58.

Păunescu, A. 1999. Pervōje predmetō paleolititšeskogo iskusstva na territorii Dobrudži. *Stratum Plus* 1, lk 263–265.

Petrin, V. T. 1992. *Paleolititšeskoje svjatilištše v Ignatijevskoi peštšere na Južnom Urale*. Novosibirsk.

Petrin, V. T. & Širokov, V. N. 1990. Naskalnōje izobraženija Južno-uralskogo regiona (itogi i perspektivō issledovanija). *Problemō izutšenija naskalnōhh izobraženii v SSSR*. Moskva, lk 73–78.

PSSSR, 1984 = *Paleolit SSSR*. Boriskovski, P. (toim). Moskva: Nauka. Rjumin, A. V. 1961. Peštšernaja živopiss pozdnego paleolita na Južnom Urale. *Archeologické rozhledy* 13. Prag, lk 712–731.

Sinitsōn, A. A. 1999. Verhni paleolit: sovremennoje sostojanije problemō lokalnōhh razlitšii. *Lokalnōje razlitšija v kamennom veke. Tezissō dokladov na meždunarodnoi konferentsii, posvjaštšenoj 100-letiju so dnja roždenija Sergeja Nikolajevitša Zamjatnina*. Sankt-Peterburg, lk 104–106.

Stoljar, A. D. 1985. *Proishoždenije izobrazitel'nogo iskusstva*. Moskva: Iskusstvo.

Stolyar, A. D. 2000. Spiritual treasures of ancient Karelia. A. Kare (toim). *Myanndash. Rock art in the ancient arctic*. Rovaniemi: Arctic Centre Foundation, lk 136–173.

Sōtnik, A. S. 1983. Gravirovannōi rissunok na kosti s Mustjerskoi stojanki pod Ternopolem. *Plastika i risunki drevnihh kultur*. Novosibirsk, lk 39–46.

Štšelinski, V. J. 1990. Nastennaja živopiss Kapovoi peštšerō na Južnom Urale: Datirovka, razmeštšeniye, kulturnaja prinadležnost. *Problemō izutšenija naskalnōhh izobraženii v SSSR*. Moskva, lk 47–55.

Štšelinski, V. J. 1993. Sostojanije i perspektivō sohraneniya živopissi Kapovoi peštšerō. *Pamjatniki naskalnogo iskusstva*. Moskva: Institut arheologii Russkoi Akademii Nauk, lk 57–61.

Ščelinskij, V. E. & Širokov, V. N., 1999. *Höhlenmalerei im Ural. Kapova und Ignatievka. Die altsteinzeitlichen Bilderhöhlen im südlichen Ural*. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag.

Širokov, V. N. 1995. *Drevneišeje iskusstvo uralskih peštšer*. Jekaterinburg.

Tšernōš, A. P. 1978. O vremeni vzniknovenija paleolititšeskogo iskusstva v svjazi s issledovanijami 1976 g. stojanki Molodova I. *U istokov tvortšestva*. Novosibirsk: Nauka, lk 18–25.

Vassiljevski, R. S. & Drozdov, N. I. 1983. Paleolititšeskije skulpturnōje izobraženija iz Vostotšnoi Sibiri. *Plastika i risunki drevnihh kultur*. Novosibirsk, lk 59–65.